

УДК 72.01

Резга Куідер,

*аспірант кафедри Основ архітектури
і архітектурного проектування
Київського національного університету
будівництва і архітектури
orcid.org /0000-0002-1843-1605*

Науков. керівник док. арх., проф. Івашко Ю.В.

КАНОНІЧНІ ОСНОВИ ІСЛАМСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ І ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРИ МЕЧЕТЕЙ

Анотація: В статті проаналізовано релігійні основи ісламської архітектури, визначено символічне значення основних елементів мечеті, показано процес утворення перших мечетей від молільного двора Пророка Мухаммада. Проаналізовано відмінності між сунітами і шиїтами в богослужінні.

Ключові слова: іслам, мечеті, архітектура, суніти, шиїти.

1. Специфіка вчення ісламу і канонічний зміст складових елементів мечеті

Слово “мечеть” має арабське походження і означає місце для обряду, отже, на відміну від іудаїзму чи християнства, поклоніння Аллаху не передбачає будівництва певної ритуальної споруди, оскільки, як вчив Пророк Мухаммад, молитися Аллаху можливо на будь-якому місці, тому в ісламі мечеть – це не сакральна обитель Бога, Дім Божий на Землі, а насамперед місце молитовного зібрання громади вірних, а будівництво – це проста трата часу [1; 5, с.18-21; 6; 7, с.94-95]. Пророк Мухаммад використовував термін “масджид” в значенні місце поклоніння і підкреслював важливість молитви поза будь-якими обмеженнями стінами.

Термін “масджид” в ісламі також не містить вказівок на певний ритуал в будівлі, він означає колінну молитву з поклонами до землі. Одні дослідники розглядають його арабські корені, інші пов'язують слово “масджид” з арабським словом “мусалла”, яке також означає “спільне молитовне зібрання”, але аж ніяк не Храм в іудейському чи християнському значенні. Існує гіпотеза про безпосередній вплив місця молитви без прив'язки до будівлі на перші типи відкритої мечеті для свят аль-адха та аль-фітр. Згодом “мусалла” - місце молитви вірних - трансформується в відкриту квадратну ритуальну площадку, знов-таки не обмежену стінами і дахом, однак з “міхрабом” з боку орієнтованої на Каабу “кібли”. Необов'язковим, швидше “святковим”, елементом стає місце для проповідей – “мінбар” [1; 5, с.18-21; 6; 7, с.94-95].

Таким чином, в основі первісних мечетей т.зв арабського типу була не архітектурна споруда, а відкрита площадка [1; 5, с.18-21; 6; 7, с.94-95]. Існує

гіпотеза, що перші арабські мечеті колонного типу мали прообразом дім Пророка Мухаммада в Йасрібі-Медині з відкритим двором для групової молитви вірних [2; 3; 4]. В цьому полягає відмінність між ісламом і християнством: канонічно іслам не вимагає якоїсь будівлі чи архітектурних елементів для здійснення молитовного ритуалу. [5, с.18-21;7, с.6-44, 94-95].

Тому розглядаючи канонічний зміст терміну “мечеть”, слід зазначити його не-тотожність терміну “храм” [[2; 3; 4; 7].

Якщо простежити наявність значення архітектурної будівлі як місця молитви, то в більшості хадісів і аїятів місце молитви не прив'язане до будівлі, можливість молитись в окремій спеціальній будівлі звучить лише в окремих аїятах [5, с.18-21;7, с.94-95].

Формування специфічного типу молитовної будівлі мусульман – мечеті було зумовлене насамперед не стільки канонічними вимогами, скільки необхідністю зібрати в одному місці велику кількість вірних. З часом типи мечетей урізноманітнилися, серед них виділились соборні (джамі), головна міська Соборна мечеть – Велика мечеть (Джамі аль-Кабір), п'ятничні (джума), квартальна мечеть для щоденних молитов (масджид), мусалла (відкрита мечеть-площадка для молитв під час Курбан-байраму) [2; 3; 4; 5, с.18-21; 7, с.6-44, 209-225]. Вважається, що генеза мечетей, особливо столичних Джамі, аргументувалась необхідністю забезпечити одночасну молитву великої кількості вірних. Отже, в основі арабської мечеті лежить молільний двір, де канонічний зміст має саме відкрита частина простору, а закрита частина з стінами і дахом є більш засобом комфорту [5, с.18-23;7, с.6-44, 94-95]. Крім відкритого простору канонічною є орієнтація мечеті на Каабу [2; 3; 4].

З часом мечеть розвивається в специфічний тип будівлі з внутрішнім простором на колонах, між якими знаходяться вірні, так званий “арабський колонний тип мечеті” VII ст. [5, с.15-25;7, с.6-44, 94-95].

2.Архітектурні школи країн ісламу і різниця в богослужіннях між сунітами і шиїтами

Розрізняють п'ять основних шкіл ісламу: арабська (сирійсько-єгипетська), магрибська, персидська, індійська, османська [5,7].

Найдавнішою з них є арабська школа, яка вплинула на ранньому періоді на інші школи ісламу, розповсюдивши по багатьох територіях колонний тип мечеті. Персидська школа сформувала специфічний айванний тип мечеті з модифікованим чартаком і великим відкритим двором, османська школа – центрально-купольний тип мечеті, похідний від християнських храмів візантійської архітектури [5,7].

Специфічна лінія колонних мечетей арабського типу розвинулась в країнах Магрибу [5, с.100-109; 7, с.136-153]. Такий тип колонної мечеті з прямокутним

планом залишався розповсюдженим включно до Османського завоювання в XVI столітті [5, с. 9-25; 7, с.90-190].

Попри відмінності між сунітами і шиїтами в релігійному вченні ісламу, основні відмінності між ними полягають не в архітектурі (основними є регіональні особливості архітектури, засновані на культурі народів), а специфіка обряду. Насамперед це різні місця паломництва – “хаджа”. Суніти звершують паломництво до Мекки (де народився Мухаммад) і Медіни (де він був похований). Шиїти приїжджають до Іраку (до Ен-Наджаа і Кербели) - де за їхніми переказами померли Алі й його син Хусейн.

Суніти вивчають суну цілком, шиїти – тільки ті тексти, які описують життя Пророка Мухаммада і членів його родини (абхар).

Шиїти вважають аятолла з роду Алі посланцем Аллаха на землі, а суніти вважають це єрессю. Суніти вважають, що майбутній духовний лідер-Спаситель світу може бути не тільки з роду Пророка, це може бути будь-яка людина з певними моральними і духовними якостями. Шиїти вірять в легенду, що зниклий дванадцятий халіф-хлопчик знаходиться досі серед людей і з часом з'явиться перед вірними як Месія-спаситель світу, який встановить на Землі Царство Боже і поведе за собою представників всіх релігій світу.

Різниця між сунітами і шиїтами полягає в богослужінні. Всього налічують сімнадцять основних відмінностей. Наприклад, під час молитви шиїти зі словами звернення до Аллаха з покаанням кладуть на спеціально призначений килим шматок плити з глини як символ схиляння перед всіма Божими творіннями і ділами, глина – частина землі. Під час деяких пам'ятних дат – наприклад, дати смерті сина Алі Хусейна - вони наносять собі порізи та рани на знак його вшанування. Суніти проголошують азан, що закликає на молитву, в незмінному первісному варіанті, шиїти додали слова про визнання халіфів безпосередніми наступниками Аллаха на Землі.

Висновки

Ісламські архітектурні школи сформувались у тісному взаємозв'язку між канонами ісламу і власними та запозиченими архітектурно-будівельними і мистецькими традиціями. Найбільш давньою з усіх ісламських архітектурних шкіл є сирійсько-єгипетська (арабська). Існує версія, що специфіка канонічного моління на відкритому повітрі була зумовлена місцевими природно-кліматичними умовами, які не вимагали будь-якого захисту за стінами. Молільний двір Пророка Мухаммада був прообразом соборної та п'ятничної мечеті. Саме в Медіні ще за життя Мухаммада зароджуються три основні ознаки соборної мечеті – міхраб, мінбар та мінарет [7, с.103]. Мінарет був запропонований Пророком для закликів вірних на молитву, буквально слово “мінарет” означає “манара” – “місце, звідки йде світло” чи “маяк”; походять такі

високі башти-мінарети за різними версіями або від сигнальних башт або від християнських дзвіниць.

За своїм типом колонними мечетями арабського типу є алжирські мечеті Велика мечеть м. Алжир (1096 р.) (Джамі аль-Кабір м. Алжир) прямокутного плану з одинадцятьма навами, поперечними кіблі, невеликим внутрішнім двором та перспективою арок за типом Кутубійа в Маракеші та Велика мечеть м. Тлемсен (XI-XII ст.) (Джамі аль-Кабір м. Тлемсен) із зрізаним кутом прямокутного плану, квадратним двором, тринадцятьма навами. На прикладі Великої мечеті м. Тлемсен помітна наявність різночасових нашарувань в межах однієї будівлі: спочатку мечеть мала прямокутний план і скромні розміри та звичайний прямокутний внутрішній двір, після будівництва поряд палацу намісника розширення мечеті було ускладнене, згодом в XII ст. було пишно декоровано середню наву мечеті парою куполів на нервюрах і консолями, цегляний декор нервюрів з цегли на ребро утворює тонкі перехресні дуги з наскрізним алебастровим орнаментом, над кутами четверика в оболонці куполу розташовані маленькі сталактитові тромпи, в zenіті – сталактитова скуф'я, напівкупол міхрабу влаштований на октогональному барабані і прикрашений променевими канелюрами [5, с.79-80].

Дискусійним і недостатньо дослідженим залишається питання, в яких країнах вперше з'явився полив'яний поліхромний декор і сталактити для оздоблення мечетей – в країнах Магрибу чи в Персії. Традиційною є думка про персидські витoki цього явища, однак, з іншого боку, відомо, що вже на початку XI ст. в країнах Магрибу активно застосовувався поліхромний поливний декор і тоді ж з'явилися поліхромні поливні сталактити типу “мукаркас”, тоді як в Персії тільки з'являються традиції застосування поліхромного поливного декору для оздоблення. Це дало змогу російським дослідникам висунути версію про їх більш раннє походження, порівняно з персидськими [5, с.79]. Відомо, що в Персії поливний декор застосовувався ще в часи правління Ахеменідів (558-330 р. до н.е.), а його відродження в часи правління Сельджукідів в Ірані (XI-XII ст.) починається з XI ст. і тоді ж в Ірані запроваджується сталактитовий декор з алебастру. Отже, вимагає підтвердження або спростування версія про те, що корені поливного поліхромного декору мечетей знаходились в архітектурі Ахеменідської Персії, згодом під час арабських завоювань Персії ці традиції були перенесені (разом з майстрами) на терена Арабського халіфату, і тут вперше почали впроваджуватись в ісламській архітектурі.

Характерними прикладами старовинних алжирських мечетей магрибської ісламської школи є мечеть-усипальня Абу Мадьяна (Сідд Блумедьєн) (м. Тлемсен), соборна мечеть (Джамі) м. Тлемсен (1082 р., перебудована в 1136 р. та в XIII ст.), Велика мечеть м. Тлемсен, мечеть Кетшава (м. Алжир) (1612 р.), мечеть Джамі-аль-Джадід (м. Алжир).

Література:

1. Аль-Бухари. Сахих: Краткий сборник хадисов. Пер. с араб, и прим. Абдуллы (Владимира) Нирша. Ч. I. Хадис 217. С. 67. Хадис 168. С. 54. Хадис 272. Москва, 1998. С. 87–88.
2. Али-заде, Завия А. А. Исламский энциклопедический словарь. Москва, 2007. 400 с.
3. Бартольд В. В. Ориентировка первых мусульманских мечетей. Москва, 1966. Т. VI. С. 537-542.
4. Веймарн Б. В. Искусство арабских стран и Ирана VII-XVII веков. Москва, 1974. 187 с.
5. Всеобщая история архитектуры в 12 томах / под ред. Н. В. Баранова. – М.: Изд-во литературы по строительству, 1969. – Т. 8. – С. 332. – 491 с.
6. Коран. Пер. и коммент. И. Ю. Крачковского. Москва, 1963. 72:18; 2:144 (149)- 145 (150); 17:1; 22:41 (40).
7. Стародуб-Еникеева Т.Х. Сокровища исламской архитектуры. – 1-е изд. Москва, 2004. 456 с.

Аннотация

В статье проанализированы религиозные основы исламской архитектуры, определено символическое значение основных элементов мечети, показан процесс образования первых мечетей от молельного двора Пророка Мухаммада. Проанализированы отличия между суннитами и шиитами в богослужении.

Ключевые слова: ислам, мечети, архитектура, сунниты, шииты.

Annotation

In article were analyzed the religion basement of Islam architecture, was determined the symbolical meaning of the mosque's main elements, was demonstrated the process of appearance the first mosques from Prophet Mohammad's yard for prayer . Were analyzed difference between Sunni and Shia in prayer.

Key words: Islam, mosques, architecture, Sunni, Shia.